

کاروانسرا

کاروانسراها

کاروانسرا در گذشته محلی برای اسکان کاروان هایی بود که به منظور مسافرت، تجارت و زیارت از شهری به شهر دیگر در حال تردد بودند. این مکان ها بیشتر به شکل مربع، مستطیل یا هشت گوش بودند که با یک ورودی عظیم و بلند، با برج هایی در گوشه دیوارها که در اغلب موارد دارای بادگیر بودند ساخته می شد. این کاروانسراها از حجره های کوچک برای استراحت مسافران، سکوهایی به صورت تراس در اطراف حیاط و فضای کافی برای حیوانات بارکش تشکیل می شد، البته کاروانسراهایی که در دو طبقه ساخته می شدند، حجره های پایینی را برای انبار کالاها و حجره های بالایی را برای اسکان مسافران در نظر می گرفتند.

آنچه که امروزه ما به عنوان کاروانسرا می شناسیم در واقع تکامل یافته ایستگاه های پستی هخامنشی یا پناهگاه های بین راهی بودند که شهرهای مختلف دولت هخامنشی را به یکدیگر متصل می کرد. در دوره ساسانیان، به علت رونق تجارت، اتاق هایی در اطراف این ایستگاه ها ایجاد شد تا مسافران بتوانند استراحت نمایند. در دوره پس از اسلام معماری کاروانسراها و رباط ها از نظر تنوع نقشه ها رشد فراوانی یافت و نه تنها در مسیر شهرها و روستاها، معابر کوهستانی و نواحی کویری، بلکه در مراکز اقتصادی و راسته بازاها نیز با ویژگی های متفاوتی احداث شد. رباط ها در واقع کاروانسراهایی بودند که بیشتر برای نگهداری اسب و چهارپایان استفاده می شد. در دوره صفویه ساخت این بناها دچار تحول عظیمی شد و از نظر تنوع و نوع معماری به تکامل قابل ملاحظه ای رسید که باید علت آن را مدیون امنیت راه ها و گسترش تجارت دانست، بسیاری از کاروانسراهای این دوره که با طرح های چهار ایوانی، مدور، چندوجهی و چهار وجهی و نامنظم ساخته شده دارای تزیینات معماری چون: آجرکاری، کاشیکاری، گچ بری و سنگ کاری اند. همچنین کاروانسراها دارای انواع مختلفی اند که عبارتند از: کاروانسراهای شاهی، کاروانسراهای خصوصی، کاروانسراهای خیریه، کاروانسراهای دشت، کاروانسراهای کوهستان، کاروانسراهای درون شهری، کاروانسراهای برون شهر

کاروانسرای شاه عباسی پیام

کاروانسرای شاه عباسی پیام در روستای پیام، یکی از روستاهای شهر مرند در استان آذربایجان شرقی واقع شده است. این کاروانسرا، در دوران حکومت مغولان و صفویان از جمله مهم ترین استراحتگاه های میان راهی آن زمان به شمار می رفت. کاروانسرای پیام از نظر ساختار معماری دارای ساختمان مستطیلی به طول ۶۲ و عرض ۴۸ متر است که در چهار گوشه آن، چهار برج مدور به قطر ۷ متر و حیاط مرکزی وسیع می باشد. این کاروانسرا از نوع کاروانسراهای چهار ایوانی است که متشکل از سردر بلند، گنبدخانه ی حیاط مرکزی به شکل هشتی، اتاق ها و ایوان های مشرف به حیاط برای اقامت کاروان ها می باشد

کاروانسرای مرنجاب

کاروانسرای مرنجاب، به صورت قلعه در ۵۰ کیلومتری آران و بیدگل و ۶۰ کیلومتری کاشان در استان اصفهان ساخته شده است. این کاروانسرا در سال ۱۰۱۲ هـ ق به دستور شاه عباس صفوی در مسیر جاده ابریشم بنا گردید. شاه عباس صفوی پس از اطلاع از حمله ازبک ها و افغان از مسیر دریاچه نمک به کاشان و قصد پیشروی آن ها به طرف اصفهان دستور ساخت یک پایگاه نظامی در منطقه کویر مرنجاب را داد تا از این طریق جلوی تهدید ازبک ها و افغان ها را بگیرد. در بالای کاروانسرا سنگرهای دیدبانی برای استقرار ۵۰۰ سرباز تعبیه شد تا بتوانند از قلعه و نیز امنیت عبور کاروان ها و حاملین کالا از چین به اروپا و بالعکس را تامین کنند. کاروانسرای مرنجاب، از چند اتاق، شاه نشین و اصطبل های متعدد تشکیل شده است که به دور حیاطی در ابعاد ۲۰ در ۳۰ متر با مصالحی چون گچ و آجر ساخته شده است. در ضلع جنوبی کاروانسرا برکه بزرگ آبی با آب شیرین در ابعاد ۴ در ۱۰ متر آن هم در کویر نمک و شوره زار وجود دارد که این خود یکی از مهم ترین ویژگی منحصر به فرد این کاروانسرا به شمار می آید. نقشه کاروانسرا مرنجاب مربعی شکل است و ۶ برج در حصار این کاروانسرا وجود دارد.

کاروانسرا مرنجاب در مراحل مختلف توسط اداره کل میراث فرهنگی استان اصفهان بازسازی شد و در حال حاضر نیز دارای امکانات کامل آب و برق است. همچنین این کاروانسرا یکی از مهم ترین رصدگاه های ایران است که اختر شناسان و دوستان علم ستارگان می توانند از نقاط مختلف کشور به این مکان مراجعه کنند و به وسیله تلسکوپ ها و دوربین های مخصوص به رصد ستارگان و اجرام آسمانی بپردازند.

کاروانسرای میانداشت میامی

کاروانسرای میانداشت میامی، یکی از بزرگ ترین مجموعه کاروانسراهای ایران است که در ۴۵ کیلومتری میامی و در ۱۱۰ کیلومتری شرق شاهرود بین جاده سبزه وار و شاهرود در دهکده میانداشت واقع شده است. این مجموعه دارای ۳ کاروانسرا است که یکی از آن ها متعلق به دوران صفوی و دوتای دیگر متعلق به دوره قاجار می باشد. مساحت این کاروانسرا حدود ۲۲ هزار متر مربع عرصه و ۱۰ هزار متر مربع اعیان است. کاروانسرای صفوی که در غرب مجموعه ساخته شده است از جمله کاروانسراهای شاه عباسی به شمار می رود که پلان آن به صورت حیاط مرکزی ساخته شده است و حیاط آن به صورت هشت ضلعی می باشد و حجره ها و رواق ها در اطراف حیاط و شترخوان ها در پشت رواق ها و در سمت شمال و جنوب حیاط واقع شده است. همچنین شاه نشین زمستانی در ضلع شمالی و شاه نشین تابستانی در ضلع جنوبی کاروانسرا قرار دارد که از طریق دو پله در طرفین دالان ورودی می توان وارد این قسمت ها شد. مصالح به کار رفته در این کاروانسرا آجر است. با رواج تجارت، افزایش کاروان ها و سفرهای زیارتی در دوران قاجاریه، والی خراسان، حسین خان نظام الدوله، ایلیخان شاهسون ملقب به شهاب الملک، تصمیم به ساخت دو کاروانسرا در کنار کاروانسرای قدیمی گرفت.

بنابراین در قسمت شرقی کاروانسرای قدیمی اقدام به ساخت کاروانسرای با پلان چهار ایوانی که دارای شاه نشین و سردرب ورودی دارد نمود. در وسط این کاروانسرا باراندازی جهت نمایش و فروش کالا و تخلیه بار تعبیه شد. علاوه بر این دو کاروانسرا، ۳ آب انبار، حمام، چاپارخانه و تلفنخانه نیز به این مجموعه اضافه شد. براساس نوشته مورخینی چون مطلع الشمس، در این مجموعه و بیرون آن حدود بیست هزار نفر می توانستند اقامت کنند. بر سردر این کاروانسرا کتیبه ای وجود دارد که ساخت آن را به تاریخ ۱۲۹۰ نسبت داده است. کاروانسرای میامی میاندشت به دلیل قرار گرفتن در کنار جاده اصلی تهران- مشهد و نیز میان دو منطقه حفاظت شده خوارتوران در جنوب و منطقه حفاظت شده خوش ییلاق در شمال و نیز برخورداری از طبیعت زیبای و گونه ها مختلف جانوری و گیاهی از جاذبه های مهم گردشگری به شمار می آید. مجموعه کاروانسرای میامی میاندشت با زیربنایی حدود ۵۲۵۰ متر مربع در سال ۱۳۳۶ با شماره ثبت ۱۴۳۹ در لیست فهرست آثار ملی ایران قرار گرفت.

کاروانسرای ینگه امام

کاروانسرای ینگه امام از بناهای بازمانده دوره صفویه است که در محله ینگه امام ساوجبلاغ در استان البرز واقع شده است. این کاروانسرا در دوره های مختلف تاریخی کاربری هایی متعددی را تجربه کرد. کاروانسرای ینگه امام در زمان حکومت صفویه با هدف اقامت و اسکان زائران و مسافران ساخته شد. اما در زمان قاجاریه به مدرسه تبدیل گشت. ولی پس از تقسیمات اراضی ساوجبلاغ این کاروانسرا تا مدت ها زیادی به عنوان مقر ستاد فرماندهی نیروی انتظامی در آمد. تا این که در سال ۱۳۷۷ توسط سازمان میراث فرهنگی به عنوان آثار ملی ایران عنوان شد. البته قبل از این که در فهرست آثار ملی ایران قرار گیرد به گورستان اتومبیل های اسقاطی و تصادفی تبدیل شده بود.

کاروانسرای ینگه امام مستطیلی شکل و ۹۶ متر طول و ۹۷ متر عرض دارد. این کاروانسرا دارای چهار ایوان، شش اتاق و شش رواق به صورت سه تایی در دو طرف ایوان است. سر در ورودی کاروانسرا در قسمت جنوب آن قرار دارد که به دو قسمت تقسیم شده است و با قوس خارجی و رواق های بیرونی که با طاق گهواره ایی شکل و نیم بیضی آن هماهنگ می باشد. شاه نشین کاروانسرا در قسمت شمال آن واقع شده است. حیاط کاروانسرا وسیع است و در چهار گوش بنا صفاهایی وجود دارد که حیاط را به هشت ضلعی تبدیل کرده است. مهم ترین ویژگی کاروانسرای ینگه امام وجود ۴ شترخانه، حوض مرکزی و قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم است. این کاروانسرا در دوره قاجاریه دارای اهمیت زیادی بود به طوری که ناصر الدین شاه دستور عکس برداری از آن را داده است.

کاروانسرای چهار ایوانی ینگه امام در سال ۱۳۷۷ توسط سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری با شماره ۲۱۷۵ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

کاروانسرای حوض سلطان - قم

کاروانسرای حوض سلطان یا رباط حوض سلطان از آثار قاجار در دشت های جنوبی کوه مره در استان قم است

که در بخش مرکزی و شرق روستای چشمه شور و شمال دریاچه حوض سلطان در جاده تهران- قم واقع شده است. این کاروانسرا در کنار یک کاروانسرای دوره صفوی ساخته شده است.

کاروانسرای حوض سلطان در دوره ناصرالدین شاه قاجار به شکل مستطیل با چهار حیاط احداث شد. تنها در ورودی کاروانسرا به صورت پیشخوان در برابر حیاط اصلی قرار دارد و از آنجا می توان وارد دروازه اصلی کاروانسرا شد. در اطراف این دروازه اتاق های نگهبانی و دو قهوه خانه وجود دارد. حیاط اصلی به صورت قرینه ساخته شده و دارای ایوان می باشد. در کنار ایوان ها، راهروهایی وجود دارد که به اصطبل راه دارد. در کنار یکی از ایوان ها پلکانی به طرف بالاخانه قرار دارد. پشت سر این ایوان ها تالاری با چهار تنوره برای تهویه هوای تالار وجود دارد. اصطبل کاروانسرا با دهلیزهای وسیعی در گوشه شمال شرقی ساخته شده است. اطراف حیاط اتاق های آجری با ازاره ها یی از سنگ سفید آهکی وجود دارد. جلوی کاروانسرا، حیاط دیگری با طاق نما دیده می شود. پیش از حیاط اصلی مکانی است که کاروانیان به هنگام وزش غبار و بادهای سوزان با اقامت در آن محفوظ می ماندند. اطراف کاروانسرا طاق نماهایی وجود دارد که اسب سواران از آن استفاده می کردند. در سمت جنوب نیز چند اتاق ساخته شده که دیوارشان به دیوار کاروانسرای قدیمی صفویه چسبیده است.

در گوشه جنوب غربی پیشخوان، یک حمام، مرکب از یک اتاق بزرگ و دو اتاق کوچک قرار دارد. اتاق بزرگ تر به عنوان رخت کن و سربینه به کار می رفت. یکی از دو اتاق کوچک برای شستشو بود و اتاق دوم حوضچه ای برای آب تنی داشت. کوره حمام در زیر این مجموعه قرار دارد. این کاروانسرا مدت زیادی دایر نبود و به سبب ایجاد دریاچه حوض سلطان راه عبور از آن مسیر مسدود شد.

مصالح به کار رفته در کاروانسرای حوض سلطان آجر، سنگ، لاشه و ملاط گچ است که از فاصله های دور به اینجا آورده می شد. علاوه بر این مصالح برای ساخت این مجموعه آن هم در منطقه ای کویری نیاز فراوانی به آب بود. بنابراین معماران اقدام به ساخت آب انبار دایره ای شکل برای ذخیر آب مورد استفاده روزانه در کنار این بنا نمودند.

کاروانسرای حوض سلطان در تاریخ ۱۷ اسفندماه ۱۳۸۱ با شماره ۷۶۹۵ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.